

Октавија И. Неделку¹
Универзитет у Букурешту
Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

УДК 821.163.41–992 Савић М.
821.163.41–992 Илић Д.
<https://doi.org/10.46630/ish.6.2020.28>

Лидија В. Чолевић
Универзитет у Букурешту
Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

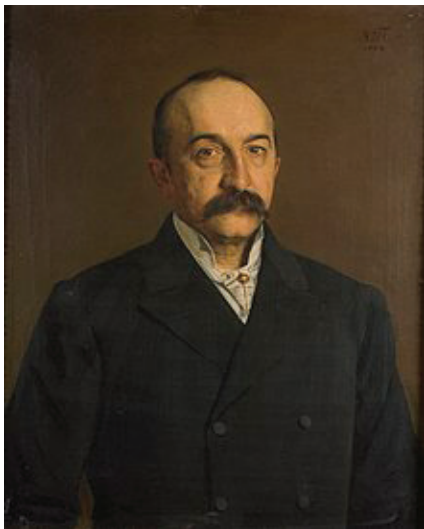
ПУТОПИСНА ПРОЗА О РУМУНИЈИ² МИЛАН САВИЋ И ДРАГУТИН ИЛИЋ

Предмет нашег истраживања су два заборављена путописна наратива о Румунији настала пре више од једног века: *По разним крајевима, слике с пута* (1900), аутора Милана Савића и *Успомене из Румуније* (1904/1905), аутора Драгутина Илића. Жанровске индикације „успомене”, „слике с пута”, „по разним крајевима” указују на ауторски израз стваралаца, културолошке и социолошке вредности које обликују ове путничке наративе у значајне етнографско–путописне студије. Уочљив је изразит паралелизам када је у питању тематски аспект ових путописа, аутобиографичност, публицистички израз, тежња према документарности и бележењу виђеног, али кроз лични уметнички доживљај стварности. У српској књижевној историографији оба наведена дела (оба аутора) дуго су времена остала маргинализована и потиснута, те до сада нису добила место које по својој културолошкој вредности заслужују. То је засигурно један од разлога што се о овим путописима не зна на румунском културном простору.

Кључне речи: путопис, Румунија, Букурешт, Милан Савић, Драгутин Илић, идентитет.

¹ cnedelcu2004@yahoo.com, lidijacolevic@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који спроводи Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији.

Милан Савић (1845–1930)

Драгутин Илић (1858–1926)

1. Уводне напомене

Откривати српске ауторе који су у различитим, неретко драматичним, околностима боравили на румунској територији и стварали путничке наративе о Румунији, а затим сагледавати феномене из једног персонализованог угла, који није део неког општег књижевног канона, представља посебан изазов за ауторе ових редова.

Свака врста генолошки засноване расправе, како тврди Радомир Ивановић, води до закључка да путописи, као „изразито пластична и адаптивна форма”, у целини или појединостима, припадају есеју, критици, историји, беседи, публицистици, као и разноврсним облицима прозе – есејистичкој, медитативној, мемоарској, интимистичкој, евокативној, ритмичкој, психолошкој и документарној” (Ивановић, 2014: 84). Коначна дефиниција путописа зависи од уплива (под)врста или жанра (есеј, дневник, писмо, запис, фељтон, белешке и сл.) који доминирају највећим бројем сегмената у структури текста. Семантички домен ових одређења није могуће прецизно разграничити у потпуности. У том смислу и предмет нашег истраживања су два, условно одређено, „путописна наратива” о Румунији настала пре више од једног века: *По разним крајевима, слике с пута* (1900) аутора Милана Савића и *Успомене из Румуније* (1904/1905) аутора Драгутина Илића. Жанровске индикације „успомене”, „слике с пута”, „по разним крајевима” указују на ауторски израз стваралаца, културолошке и социолошке вредности које обликују ове путничке наративе у значајне етнографско–путописне студије.

У српској књижевној историографији оба наведена дела дуго су времена остала маргинализована те до сада нису добила место које по својој културолошкој вредности заслужују. То је засигурно један од разлога што су ова остварења данас, у 21. столећу, непозната румунској историографији, а њихови аутори налазе се на маргини интересовања књижевних историчара. У стварању Илићеве слике у румунској култури наглашена је његова улога као зачетника фантастичне књижевности у српској литератури (Чолевић, 2018: 65–66), док одједи о Милану Савићу у широј румунској културној јавности изостају.

Хронолошко ограничавање одабраних путописних извора на историјски период друге половине 19. века и сам почетак 20. века треба схватити у ширем смислу. Ова „динамична литература” поред тога што прати догађаје који се односе на време њиховог настанка, кроз садржај открива ондашње актуелне токове културног живота Срба и осталих суседних народа, међу њима и Румуна. Компаративно сагледавање српских аутора повезаних румунским географским простором као темом путописног казивања, уједно представља и повод за преиспитивање њихових литерарних садржаја.

Писање путописа свакако је једна од перманентних традиција српске књижевности³. Судећи по увиду Јована Дучића нема тежег књижевног рода од путописа, ни можда веће вештине него дати кроз привидно наивну уметност оно што је предмет чисте науке и ерудиције. Када говоримо о путописној прози, ваљало би имати на уму континуитет српске књижевне традиције који је био посве другачији од досадашњег. У средњем веку путописци су махом били трговци или ходачасници који су остављали записе са егзотичних путовања. Временом се мењала сврха путовања. Хронотоп пута често је био повезан са мотивом одласка или бекства од куће под притиском моћних институција или терора сопствене државе. Са појавом младе грађанске класе у 19. веку, која је постала мобилна због пословних разлога, трговине, политике, образовања или једноставно због лагоднијих могућности путовања, појавило се мноштво путописа на српском простору. Почетком 20.ог века путопис постаје цењен књижевни облик, а нарочито су путовања према себи (укључујући и имагинарна), својствена различитим интелектуалним ентитетима, учинила путопис универзалним књижевним обликом. Дошло

³ Као селективан оквир у праћењу помака у настајању путописа из пера истакнутих српских путника намеће се следећи избор: Јеротеј Рачанин *Путешествије ка граду Јерусалиму* (1727), Доситеј Обрадовић *Живот и прикљученија* (1783), Јоаким Вујић *Путешествије по Србији* (1826), Љубомир Ненадовић *Писма из Швајцарске* (1852), *Писма из Италије* (1868/69), Сима Милутиновић Сарајлија *Како сам путовао ја по Русији 1846. године*, Марко Цар *У Латинима* (1894), Драгутин Илић *Писма с пута* (1897), Јелена Димитријевић *Писма из Солуна* (1908/1909), Исидора Секулић *Писма из Норвешке* (1914), Јован Дучић *Градови и химере* (1930), Растко Петровић *Африка* (1930), *Људи говоре* (1931), Милош Црњански *Писма из Париза* (1921), *Љубав у Тоскани* (1930), *Књига о Немачкој* (1931), Станислав Винавер *Излет по Јадранском и Средоземном мору* (1927), *Коначна Венеција* (1938).

је до полиморфности и хибридизације жанра и значајнијег моделовања путописне слике света књижевном техником. За златно доба српског путописа узима се раздобље између 1914. и 1940. године (Гвозден, 2018: 28). Путописи данашњице „варирају од изузетно добрих новинских текстова до врло артифицијелних књига” (Пековић, 2001: 25), али не заборавимо и неслућене могућности које је овом жанру донео филм.

Свакако је реч о језичко–експерименталним делима, односно жанровски неиздиференцираним феноменима, који су раније били прилично маргинализовани. Њихов развој био је условљен карактеристичним ауторским поетикама појединачних књижевних стваралаца. Путописна проза својом аутентичношћу допринела је изградњи реалистичког стила. Усмереност ка спољашњем, јавном контексту, ка друштвеној стварности и збивањима, објективно, непристрасно извештавање о догађајима и личностима протумачени су и као одлике изразито реалистичког остварења.

2. Милан Савић

Милан Савић рођен је у Новом Кнежевцу у Војводини. Рано је остао без оца, а бригу о њему преузела је мајка која се потом удала за новосадског адвоката Косту Николића. Као припадници културне грађанске елите омогућили су Милану Савићу стицање образовања у различитим градовима Аустроугарске царевине. Студирао је у медицину у Бечу, а затим филозофију у Лајпцигу где је и докторирао на немачком језику 1876. године. Након што је у Лајпцигу стекао диплому доктора филозофије, већ наредне године ушао је у књижевност објавом монографије: *Der Serbisch ungarische Aufstand vom Jahre 1735* на немачком језику.

Дом Милана Савића и његове супруге Јулијане у Новом Саду било је место на којем су се сусретали знаменити српски интелектуалци, књижевници и уметници што је додатно утицало на његову европску оријентисаност. Путовао је по Европи, а његово знање тада службених језика, немачког и мађарског, а затим и руског, омогућило му је бављење превођењем. Подсетимо да је Милан Савић пуних 30 година радио на свом преводу Гетеовог *Фауста* на српски језик. Својим преводима Савић је приближио Гетеово, Хајнеово и Петефијево дело српском читаоцу. Његовим стопама, наставила је и ћерка Аница (након удаје Савић–Ребац /1892–1953) која се родила у Новом Саду и класичну филологију завршила у Бечу. Била је преводилац, есејиста и филозоф. Попут оца, остварила се у свим областима научног, књижевног и уметничког рада.

Савићеву биографију готово је немогуће писати, а да не увидимо колико је Лаза Костић присутан у њој: „Нити се о Лази Костићу може писати а да се прећути Милан Савић, нити је слика о Милану Савићу потпуна ако се

заобиђе место Лазе Костића у његовом животу”, истакао је Миливој Ненин (Ненин: 2010: 168), чије нам студије пружају један од поузданијих ослонаца за тумачење дела Милана Савића⁴. Осим као приповедач, песник, драмски писац, књижевни историчар, критичар, преводилац и путописац, упамћен је и као секретар Матице српске (1895–1912), а затим и уредник *Летописа Матице српске* (1895–1912).

Савић припада ауторима који су „заузимали већи простор у књижевним рубрикама 70. до 90. година прошлог века” (Иванић, 1966). Душан Иванић издвојио је Савића по великој продуктивности, о чему сведоче „523 текстуалне јединице др Милана Савића” које се данас налазе на списку књижевних радова који се чува у Рукописном одељењу Матице српске.

Милан Савић био је близак концепту поетског реализма и понекад је користио псеудоним Коста Ристић. Овај српски ерудитни путник, писао је песме, приповетке, новеле, позоришне комаде, романе, мемоаре, некрологе и биографске списе посвећене знаменитим личностима српске културе. Познат је и као савременик и одани и дугогодишњи пријатељ Лазе Костића, Сима Матавуља, Уроша Предића, Бранислава Нушића, Јована Јовановића Змаја и др. Водио је књижевне расправе посвећене Кости Трифковићу, а затим и једном од најзначајнијих представника српске политичке мисли на простору Аустроугарске монархије на почетку 20. столећа, Тихомиру Остојићу. Оставио је импресивне критичке приказе дела Војислава Илића, Лазе Костића, Змаја, Јована Стерије Поповића, Јакова Игњатовића, Лазе Лазаревића, Милице Стојадиновић Српкиње, Симе Матавуља и других аутора који су задужили српску књижевност, а које је Савић показао и као пријатеље, ствараоце и као интелектуалце. Многе његове оцене потврдила је историја књижевности.

Већ сам поглед на делимичан избор наслова и датуме објављивања дела Милана Савића указује на разуђен опус стваран у континуитету: (студија *Историја бугарског народа до прошлости му*, 1878; *Ратне песме из српско–бугарског рата*, 1880; приповетке *Разни путеви*, 1885, *Приповетке Милана Савића I–II*, 1887; *Из српске књижевности I–II*, 1898; *Из прошлих дана I–II*, 1902; *Одсудни тренуци*, *драме*, 1904; *Јован Ђорђевић*, 1923; *Стеван Владислав Каћански*, 1927; *Лаза Костић*, 1929; роман *Даша Ђонић*, 1931). О приликама у култури писао је Милан Савић у серији некролога објављиваних у часописима „Јединство” и „Застава”, а касније обједињених под насловом *Наши стари*. Кроз посебан вид аутобиографије, својеврсну

⁴ Миливој Ненин и Зорица Хаџић приредили су за штампу сачуване фрагменте рукописа аутобиографије Милана Савића под насловом *Прилике из мога живота*, Академска књига, 2010. Исте године 2010. изашла је и студија *Лаза Костић*, коауторски рад Миливоја Ненина и Зорице Хаџић, приређена по сачуваном Савићевом рукопису из 1929. године, *Наши стари*. Миливој Ненин такође је аутор студије *Огледи* која говори о животу и раду Милана Савића, његовом добу и савременицима („Скица за портрет Милана Савића”, „Милан Савић и Сима Матавуљ”, „Савић Милан и Костић Лаза” и „С друге стране некролога”).

„аутобиографију о другима”, изнео је сећања на велики број својих савременика, познаника и пријатеља из кругова књижевника, глумаца, новинара, уметника, као и мање знаних и незнаних личности које су обележиле друштвени и културни живот Новог Сада у 19. веку.

Запажен стваралачки искорак, Милан Савић, остварио је као аутор плодног путописног опуса. Као сарадник и уредник разних књижевних часописа у периоду од 1871. до 1918. године („Српство”, „Јавор”, „Стража”, „Позориште”, „Стражилово”, „Јединство”, „Застава”, „Браник”, „Српске илустроване новине”, „Братство”, „Босанска вила”, „Отаџбина”, „Бранково коло”, „Летопис Матице српске”) објављивао их је скоро педесет година. Писао је о Русима, Чесима, Лужичким Србима, Италијанима, Немцима, Мађарима, Швајцарцима, Аустријанцима, а највише о Србима које је сусретао на својим многобројним путовањима. Издвајамо његове путописне наративе: *У Минхену* (1895); *По разним крајевима, слике с пута по Ердељу–Ада Кале–Венеција* (1900); *Слике с Јадрана* (1909/1910); *Из Старог Дубровника приче с пута* (1918). Ова Савићева проза аутобиографског карактера обједињује субјективне импресије и дидактичну димензију који се подразумевају када је у питању путопис. Тако је у *Приликама из мога живота*, као и у записима *Из прошлих дана*, Милан Савић проницљиво дочарао лична искуства доживљена у гимназијским данима у Новом Саду и Бечу, успомене из Лајпцига, Јене и Русије, дидактичка запажања о културном животу Сегедина и Печуја, док су у посебном додатку саопштени и драгоцени одломци из Савићеве преписке са значајним личностима српске књижевне и културне историје.

Након смрти др Милана Савића 1930. године, Милош Црњански је записао да „међу његовим многобројним путописима и записима из живота у Бечу, Немачкој, Русији, писаним једним начином којим се више не пише, има покоја чудна и пријатна страна, нимало гора од сличних у Љубомиру Ненадовићу” (Црњански, 1991: 129).

2.1. По разним крајевима, слике с пута

Књига *По разним крајевима, слике с пута, по Ердељу–Ада Кале–Венеција* (1900), недвосмислено пружа солидан садржај за изучавање српско–румунских односа. Садржи богат избор записа са простора данашње Румуније у којима одседа аутор. Рукопис је писан једноставним изразом прихватљивим широкој публици. Иако у овој Савићевој мемоарској прози Румунија заузима посебно место, сама по себи не интересује писца осим као позорница на којој види делове живота и проницљиво описује околности са путовања. Географски слој овог, условно речено, путописа, видљив је у приказу Арада, Темишвара, Сибијуа, Брашова, али и планина Фагараша и Карпата: „Није ме занимао ни Базијаш, ни Темишвар, који сам познавао још из прошлих дана, ни Арад, који ми је пред очима био тек у магловитој успомени – ништа ме није могло задржати од тежње да што пре стигнем на земљиште Ердеља” (Савић, 1900: 7).

Првобитно, рукопис је био насловљен *По Ердељу* и објављен је у „Застави” 1878. године. Вишеструко је значајан. Осим што има документарну и историјску вредност, занимљив је и са чисто књижевног становишта. На своје путовање у Ердељ Савић је кренуо из Новог Сада. Упутио се преко Базијаша, Темишвара и Арада у Брашов и Сибију.

Иако је одлазак Милана Савића у Румунију био личне природе, посета сестри и зету, сам феномен превазилази лична интересовања. „Заборавио сам и на Сасе и на Румуне, те сам био само *commis voyageur* и душом и телом. Хтео сам душом и телом да се одам уживању које се буди свагда у мени, чим хоћу да доживим нешто, што ми је сасвим непознато” (Савић, 1900: 1–2). Румуни су били тек део путничког света који се нашао на Савићевим успутним станицама где се једнако чују и немачки, мађарски, бугарски, руски, турски и српски језик.

Савић је хроничар градова и времена. Кретање по путописној географији је преиспитивање културолошког, етничког, историјског и социјалног идентитета народа са којима се Милан Савић сусретао. Основу путничке традиције чини доживљај простора, преласци граница, суочавање с другима, сусрети са туђим световима, али и са собом и својим властитим етничким и националним бићем што је више одлика историјске традиције. Извештај о објективним приликама у градовима Сибију и Брашов имају карактер путописа:

„Од знаменитости у Сибињу прво је велика евангеличка црква зидана измаком петнаестог века. Црква је по себи врло лепа и импозантна; врло старих споменика у њојзи нема, ван крштаонице од туча, коју је 1438. лио славни Леонардо у Италији, па затим Брукенталов двор, Музеј у Брукенталовој палати...” (Савић, 1900: 23). „Кад је Сибињ основан то се не зна али држи се да је година 1160. Од реке Сибиња или Цибина на којој лежи, добила је своје име Сибињ”. (...) „Сибињ је, ако не главна, а оно најглавнија варош у Ердељу. Живаљ је у њој скроз немачки, тако да би странац рекао да је у сред Немачке. Од 1900 становника 1200 су Немци, Саси, луторанске вере. Немачки тип види се у свачем: Улазећи омнибусом са железнице у варош, упливисала је добротворно на ме чистота и онај ред, који се налази у сваком немачком месту” (Савић, 1900: 12–13).

„Брашово је основано од витезова Немачког реда 1213. године. Лежи у југоисточном куту Ердеља (...) Становника има 28 000 међу којима 11 000 Немаца, 10 000 Румуна, 5 000 Мађара, а остало Грка, Јермена, Цигана и Јевреја. (...) Сва варош пак лежи усред високих планина, као утукана у њих, јер куд год се окренеш, и десно и лево, свуд планине, у недоглед. Румунско предграђе, најзад дугачка улица, пружа се дубоко у саме кланце, где се стрми, голи врлети, одмах иза кућа дижу небу под облак, величанствен положај који осведочевава смео и песнички дух брашовских оснивача” (Савић, 1900: 33).

Довољан је и најмањи подстицај стварности за развијање рефлексивне димензије и свести о разноликости света изласком из сопствене културе.

Савић тежи осветљавању једног вида заједничког живота немачког и румунског народа у прошлости и садашњости, једног периода у којем је било и супротних ставова и антагонизама. Долазак у Сибију прати наглашавање културних разлика између два антиподна менталитета Румуна и Немаца. У Савићевом приповедању, поменуте етничке групе, уз неминовне стереотипне категоризације, типизације окружења и групе којој се припада, недвосмислено су постављене на супротним крајевима приказивања начина живљења. Аутор улази у замке стереотипа те су Румуни виђени кроз призму непоправљивог несклада, док је идилична наклоност према Немцима код Савића несакривена. У тексту у целини, ове две традиције спајају се у једно и једна другу допуњују.

Сведочанства о сусретима, описи људи (Фриц Леонхард, друг из Лајпцига др Јозеф Капесијус, Србин Пера и др.) и околине, највећа су вредност Савићевих записа. Путовање железницом, паробродом или поштанским колима пружа исцрпан аналитички дискурс. Управо су железница и пароброд омогућили једну од највећих промена у историји путовања 19. столећа. Топос транзитних простора, железничке или лучке станице (простор воза, купе, перон, палуба и сл.) призива теорију о хетеротопијама Мишел Фукоа. Оно што види, Савић употпуњује оним што чује.

„Радозналост се у нама претвара у жељу, у неодрживу тежњу и ми се уједаред видимо, како слажемо хаљине у сандучић и како хитамо паробродској или железничкој станици”. „И баш ту негде близу обала из воде извирују стубови Трајановог моста” (...) „На првом месту поседао путнички свет. Две лепе госпођице, које је капетан велике лађе топло препоручио капетану мале лађе, стоје једна до друге и замишљено гледе Дунав у извесну неизвесну будућност; разговарају се немачки. До њих се води жив разговор на румунском језику, а мало даље на српском; морнари се довикују мађарски, три бостаније диване бугарски, на другом месту пева турски војник турску песму...” (Савић, 1900: 363)

Моделујући свет једне незавичајне културе по принципу бинарних опозиција које се гранају (рурално–урбано, традиционално–модерно, историјско–садашње, ропско– слободно) на удару Савићеве критике нашли су се Румуни, Немци и Мађари. Културну заосталост руралне Румуније аутор правда историјским околностима и тешким временима ограничене слободе. У следећем одломку из текста Савић искаче из позиције неутралног посматрача и допушта себи лични коментар:

„Сеоске су им куће малене, од блата, сламом покривене, чисто се не смеш усудити ући у њих; зидане без свака реда, како је коме пало на памет. Цркве ниске, олупане, обично на брежуљку близу села. Народ прљав, апатичан. Ја се томе не чудим. Кад се помисли да је румунски живаљ до скоро био роб, просто оруђе у рукама Мађара и Саса, да му се није дозвољавало ништа, мада је у огромној већини, онда смо начисто с нашим философирањем. Да

су Мађари имали одвајкада највише права и привилегија то се зна. Али су права Саса била исто велика, у неком обзиру још и већа. (...) Румунски народ био је без права, он је имао само дужности, те је и одрастао у тако немареном стању. Али друга половина деветнаестог века, која је у Јевропу слободу унела и њима је покидала ланце, сад су и Румуни слободни” (Савић, 1900: 32–33).

3. Драгутин Илић

Као син песника, политичара, министра правде и државног саветника, Јована Илића (1824–1901) и брат једног од најзначајнијих песника епохе реализма деветнаестог века, Војислава Илића (1860–1894), Драгутин Ј. Илић (Илијћ) одрастао је у интелектуалној атмосфери. Како потврђује савременик Драгутина Илића, Бранислав Нушић (Милосављевић, 2018)⁵, кућу Илића посећивали су најугледнији српски интелектуалци, почевши од Матије Бана, Љубе Ненадовића, Чеде Мијатовића, Јована Ђорђевића, Стевана Сремца, Јанка Веселиновића, Антуна Густава Матоша, Владана Ђорђевића, Лазе Костића, Ђуре Јакшића, Лазе Лазаревића, Милорада Шапчанина, Јована Јовановића Змаја и др.

О тешкој животној и политичкој борби, која се одигравала управо у време његовог рођења, о свом оцу Јовану Илићу, Драгутин је написао следеће:

„Политички карактер нашег оца био је прожет незадовољством. Неуспех његових идеала од 1858. године и немогућност да се измири са уставом од 1868. године који је отварао широм врата корупцијом и реакцијом бирократском систему у земљи, учинили су да се повуче са политичког позоришта и разочаран у своје другове, са којима је 1858. године извршио револуцију да се потпуно изолира, како од бивших својих другова, тако од осталог света... Ова стална разочараност и песимистичко гледање очево у карактере садашњег доба, имало је јаког утицаја на све нас” (Скерлић, 1926: 47).

Осећање разочараности и отуђености од људи као да је судбински било предодређено и Драгутину Илићу који ће то своје стање уобличи у стихове песме „Последњи пут” коју је објавио пред смрт 1926. године: „Тешки су дани, године. Докле ће сам Бог зна! Тек моје лепе тишине не нађох више ја”. За разлику од Јована Скерлића који је неодговарајуће проценио дело

⁵ „Интересантан је и податак да је Нушић своју прву комедију *Narodni poslanik* прочитао баš у дворишту куће породице Илић у којој је, по сопственом признању, неколико пута и живео. Ступање на књижевну сцену Драгутина Илића и Бранислава Нушића, покlopило се са burnим догађајима у Србији који су пратили изборну 1883. годину. На изборима су се lomила копља између две најјаче странке у земљи; Српске напредне странке, која је била милjenик режима и водила прозападну политику, и проруски оријентисане Српске радикалне странке”. Mladen Milosavljević у *Priča o rodonačelniku distopije Dragutinu Iliću*. <http://urbanestrane.rs/2018/09/27/prica-o-rodonačelniku-distopije-dragutinu-ilicu-1858-1926/>

остарелог романтичара Драгутина Илића и 1912. овог писца није укључио у своју „Историју нове српске књижевности”, Љубомир Недић хвалио је Јована Илића и његове синове.

Драгутин Илић је у Београду завршио права 1881. године и докторирао. Српску књижевност Драгутин Ј. Илић обликовао је као песник, приповедач, драмски аутор, књижевни историчар, теоретичар, критичар, романописац, мемоариста и путописац. За живота је превођен на руски, немачки, словачки и чешки језик. Драгутина Илића у српској критици повезујемо са оштрим прелазом из неоромантичарског у натуралистички модел књижевног изражавања. Стилски плурализам представља срж жанровски веома разуђеног Илићевог дела. У којој мери је тешко направити јасну жанровску дистинкцију када је у питању путопис, показују текстови Драгутина Илића: *Писма с пута* (1897), *Успомене из Румуније* (1904/1905), *Зајечарска buna: Личне успомене* (1909/1910) и *Роман краљице Наталије: Одломци из дневника* (1923).

У свом стваралаштву бавио се разноврсним темама: арапском религијом (*Пророк Мухамед*, 1896. године), индијском филозофијом, религијом и митологијом (*Секунд вечности*, из 1921. године као ауторову одредницу има и синтагму *Источњачки роман*), спиритизмом (драма *Привиђења–моја исповест*, из 1899), научном фантастиком (драма *После милијун година*, из 1889. године), династичким темама (*Роман краљице Наталије*, 1923. а затим и драмски спев у сликама посвећен личности краља Петра Карађорђевића насловљен *Женик слободе*, визија у три слике (1904) који је излазио у наставцима у часопису „Босанска вила”), библијском легендом (новеле *Светле слике*, 1896–1897; драма *Саул*, објављена 1906. године), људским страстима и критиком социјалног поретка у односима цинцарско грчке и српске чаршије (роман *Хаџи Диша* који у свом поднаслову носи одредницу „Роман из живота старог Београда”), историјским темама (роман *Хаџи–Бера* објављен 1897. године), масонским учењем, езотеријом и сл. Затим издвајамо и остала дела Драгутина Илића: збирку поезије *Песме* (1848), *Новеле* (1892), спев *Последњи борац* (1889), *Песма једног живота* или *Аутобиографија одлазећег* (1916, 1994), романи: *Госпођа Марија* (1917, 2001), историјске драме: *Вукашин* (1882), *Јаквинта* (1883), *Прибислав и Божана* (1887), *Отмица* (1887), *Женидба Милоша Обилића* (1898), *За веру и слободу* (1890), *Три депутације* (1906), комедије *Лихварка* (1895), *Саул* (играна 1900, штампана 1906); *Приповетке* (1905); *Светле слике из првих дана хришћанства I, II и III* (1896/1897), *Незнани гост* (1907); збирку песама *Освећено Косово* (1913) написану у прославу победе у балканским ратовима и *Смрт краља Владимира* (1925).

Без обзира што се у току педесетогодишње књижевне каријере окушао у готово свим књижевним жанровима, Илић је дуго времена остао ван канона. Током 19. и 20. века, овај „хваљен па заборављен писац”, изнова је

превреднован на почетку 21. столећа, захваљујући критичарима: Предрагу Палавестри, Љубиши Јеремићу, Душану Иванићу, Славку Леовцу, Милораду Павићу, Сави Дамјанову, Радославу Ераковићу⁶. Према библиографији коју је 1991. у оквиру своје монографије насловљене *Драгутин Ј. Илић. Сјај његовог живота и стваралаштва*, исцрпно приредио Гаврило Ковијанић, наводи се податак да је објављено „39 књига и 635 појединачних радова Драгутина Илића”.

Радован Вучковић писао је да су дела Драгутина Илића била саставни део ондашње опште духовне климе и недвосмислена потврда „да су нека општеевропска духовна расположења нашла одјека у тадашњој српској књижевности” (Вучковић, 2014: 45–47).

На запрепашћење ондашње београдске јавности и родбине, Драгутин Илић је 1895. године оженио своју блиску рођаку Јелу. Иако је ова инцестуозна страст изазвала скандал, њихов брак ће бити врло успешан. Захваљујући Јели, срећена је и сачувана Драгутинова рукописна заоставштина. Највећи део Првог светског рата Драгутин и Јела провели су у Русији (Москва, Петроград, Кијев, Одеса) и Француској (Париз, Оранж, Ница), обављајући дипломатску мисију за потребе српске владе.

У часописима као што су: „Отаџбина”, „Бранково коло”, „Демократија”, „Босанска вила” и „Летопис Матице српске”, Драгутин Илић био је цењен сарадник објављујући не само белетристичке прилоге, него и критичке осврте и полемичке текстове. Као савременик догађаја и личности које су предмет његових текстова, Драгутин Илић, ма колико се трудио да буде објективан, ипак је емоционално био везан за теме о којима пише.

3.1. Успомене из Румуније. Из бележника емигранчевог

Успомене из Румуније чини петнаестак текстова аутобиографског карактера који су објављени у „Босанској вили” 1904. и 1905. године. Дело је остало у сенци других литерарних остварења Драгутина Илића. Написане у епистоларној форми, *Успомене из Румуније*, одишу спонтаношћу и једноставношћу. Због тог свог карактера, каткад асоцирају на фактографски пренете слике из живота. Сваки текст претпоставља засебну целину и омогућава несметано читање, не марећи за континуитет. Међутим, неопходно је познавати историјске и политичке прилике у Србији, Русији, Бугарској и Румунији да би се свака целина могла до краја и потпуније разумети.

⁶ Сава Дамјанов вратио је на српску књижевну сцену Илићев роман *Секунд вечности*, који је у фототипском издању, заједно са драмом *После милијон година*, штампан 1988. године, док је роман у рукопису насловљен *Песма једног живота*, објављен, такође његовим залагањем, тек 1994. под насловом *Аутобиографија одлазећег*. Роман *Госпођа Марија*, написан 1917. године, из пишчеве заоставштине у рукописном одељењу САНУ, за штампу приредио је и по први пут објавио Радослав Ераковић 2001. године.

Специфична структура насловног апарата Илићевог списка наговештава и његову двоструку семантичку оријентацију. Наиме, наслов, *Успомене из Румуније*, представља титуларну формулу која, као уобичајена ознака за подврсту путописне прозе, упућује на хипотекст, док је поднасловом „Из бележника емигранчевог”, десигнирана права тематика дела, указујући на емпиријску стварност, те тако пружа захвалну грађу за позитивистички оријентисан научни приступ овом аутору.

Начин на који је обликовао своја запажања са овог веродостојног и нажалост принудног путовања, открива подједнако путописца, што је његова превасходна намера, али и етнографа, етнопсихолога, историографа, и на крају, приповедача. Оригиналан ауторски израз ствараоца, осим књижевне, има и културолошку, социолошку, психолошку и политичку вредност. Опседнутост догађајима своје националне историје и недвосмислена присутност одсутног завичаја као језгра према којем се све самерава чак и када је у изгнанству, указују на његову јасну стваралачку мисију у свету.

Након објављивања бурлеске *Каравештац* објављене у „Дневном листу”, као и због политичке брошуре *Барони у Србији* (1888)⁷, усмерене против проаустријске политике Милана Обреновића, Илић је био принуђен да мења места боравка, најпре по Војводини (Нови Сад, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Манастир Ковиљ, Госпођинци) да би убрзо под претњамa напустио Србију и отишао у Пешту.

Краљица Наталија Обреновић била је не само савременик и познавалац Драгутина Илића, већ су и умногоме поделили сличну судбину када су у питању: прогонство из Србије, живот у егзилу, мржња према краљу Милану Обреновићу, а доживели су и сличну књижевну судбину. Драгутин Илић као припадник раздражене опозиције није могао остати само хладни и равнодушни посматрач. Уплео се у династичке интриге и борбе и активно је учествовао у политичким сукобима ондашње Србије. То је и разлог што је велики део стваралачког опуса Драгутина Илића штампан само у периодици. Иако је већ био завршио факултет и стекао књижевно име у Србији, а затим и пет година радио у државној служби, политичко неслагање са краљем Миланом, и аустрофилска политика у Србији одредиће његову судбину. Исте те 1888. године Драгутин Илић је пребегao у Румунију.

Прво што уочавамо, јесте то што коначни облик његове успомене из овог прогонства добијају тек 16 година касније. Ево шта о томе каже Драгутин Илић у својим аутобиографским записима:

„Међу успоменама свога живота ценим годину 1888. као судбоносну, јер се у њој извршио онај преокрет, који ме је из правилног и мирног колосека државне службе далеко одбацио. Од те године започео сам, у пуном смислу, во-

⁷ Брошуру *Барони у Србији* која садржи неколико политичких чланака и једну сатиру уперену против напредњака и Миланове спољне политике, коју је народ сматрао као анти-српску издао је о свом трошку Радивоје Маршиновић, пријатељ Драгутина Илића 1888. године.

дити чергашки живот, коме још ни данас после шеснаест година Одисејскога лутања, не видим краја; јер колико год сам се трудио да се из тог положаја вратим мирноме животу, нисам успео” (Илић, 1904, бр.17 и 18: 309).

Када је Драгутин Илић путовао у Румунију имао је 43 године. Живот у емиграцији наставио је најпре у Турн Северину, а потом и у Букурешту. Када је у стигао у Турн Северин живео је без сталних прихода, остављен на милост неких својих земљака који су му помагали. Запослио се у једној „емигрантској крчми” као келнер. Румунска полиција је имала на оку српске емигранте у Румунији. Илић се у Турн Северину спријатељио са српским и бугарским емигрантима.

На својим путовањима Драгутин Илић издашно приповеда о људима који су готови реалистички портрети. Извесни К.Д. Попов, најинтелигентнији међу свим српско–бугарским емигрантима, био му је најмилији друг. Али исто тако, непосредни сусрет са Урошевићем који га осигурава да не буде гладан док је у Букурешту, или сусрет са Рајовићем, остаће забележени у његовим успоменама.

Уз Србе на својим путовањима наилазио је и на суседне народе, најчешће Румуне и Бугаре. Као хроничар свог времена, није пропуштао прилику да проговори о њиховом положају, било да су негде добродошли и прихваћени, до уверења да су негде и омражени. Драгутин Илић, као либерални славенофил, заступао је идеју о јединственој словенској држави коју је видео као „величанствену перспективу”. Залагао се за уједињење Срба, Хрвата и Бугара који ће се удружити против „аустријског роњења које наносаше толике штете балканским народима” (Илић, 1905, бр. 3: 39).

У периоду од 1901. до 1902. године Драгутин Илић је у Букурешту био уредник листа „Православни исток” који је уређиван на руском и француском језику (Гвозден, 2015: 251). Часопис је био намењен руској публици за обавештавање о пропустима руске политике на Балкану. Већ средином наредне године забрањује се објављивање овог листа, а Илић је био приморан да се поново врати у Србију. У Србији, након двогодишњег боравка у Москви и Букурешту, Драгутин Илић окренуо се питањима унутрашње политике, демократизације, парламентаризма и корупције.

Утисак да је Драгутин Илић „продужена рука историографа” појачава неколико кључних догађаја из српске историје на које се осврнуо у својим путописним наративима: политичка превирања везана за успон Радикалне странке, режим Милана Обреновића, сукоб између круне и радикала који се залажу за особаћање од аустријске политике, пораз српске војске у српско–бугарском рату 1885. године који ће знатно уздрмати положај и ауторитет краља Милана Обреновића, прогон краљице Наталије, „визбаденску отмицу” и најзад пад династије Обреновића.

Тек након смрти краља Милана, 1901. године наступиће бољи дани за Драгутина Илића. Није Драгутин Илић био једини књижевник који је побе-

гао од самовлашћа Милана Обреновића⁸. Била је то судбоносна година и за краљицу Наталију (рођена Петровна–Кешко руског и молдавског порекла) и српски двор. Док је краљ Милан Обреновић тражио ослонац у Аустро-угарској, дотле је Наталија била русофил. Те исте, 1888. године дошло је до развода брака између краљице Наталије и краља Милана Обреновића и вишеструке кризе која је нашла одјека у високим политичким круговима и штампи водећих европских држава. Три године касније, 1891. краљицу је њен супруг прогнао из државе. Судбину поновног изгнаника 1891. године Драгутин Илић дугује томе што је био један од организатора побуне због протеривања краљице Наталије, током којег је дошло до сукоба народа и полиције.

Предмет Илићеве пажње се од Румуна у неколико целина помера ка краљици Наталији коју је лично сусрео у Румунији, најпре у Турн Северину, а потом у Букурешту.

„Био сам врло узбуђен кад још из далека угледах Букурешт. Тамо је кр. Наталија, тамо ћу успети да остварим план српско–бугарске емиграције” (...) Разуме се, да би у целом овоме покрету главна заслуга била краљице Наталије; јер шта вреди добра мисао кад се без стварних средстава не може остварити; а она је једина, која је то могла, она је то и желела, па ме је чак тога ради позвала и у Букурешт. Воз нас уведе у станицу. Букурешт непознат осим једног хотела „Bulgaria” (Илић, 1905, бр. 3: 39).

Илић је патио у изгнанству. У Румунији, у Турн Северину и у Букурешту живео је на ивици егзистенције. Неко време ће, да би преживео радити као конобар и трговачки помоћник. Ограничавање кретања које му је наметала румунска полиција отежавало је његов ионако незавидан положај.

„Што сам, дакле, издржао до краја сву несигурност изгнаничког живота често по дан и два гладовао, а једаред ноћио и под ведрим небом, па опет не иштетио себе чиме било недопуштеним, могу захвалити једино својој тврдој вери, да на свету ништа не бива случајно и све ово што сада подносим, одређено је у напред” . (...) „У Румунији нема зараде”. (...) „Мој опстанак у Букурешту постао је сад и безпредметан и немогућ. Покушај да са Иванићем (Штанциком) нађем какву му драго редакцију, у којој би се могло радити, није успео. Румунима нису требали Срби, а о Србији нису морали да много расправљају и траже истину” (Илић, 1905, бр. 5: 69).

Драгутин Илић је попут свог оца Јована и брата Војислава Илића био искрени патриота. Милорад Павић је у својој монографији посвећеној Војиславу Илићу написао да је Драгутин Илић поседовао изразито бунтовничку нарав и поетски и мисаони став који је родољубље дизао на ниво највиших моралних и уметничких вредности. Без познавања основних вредности свеколиког духовног наслеђа, епске традиције и десетерачке народне

⁸ Сетимо се да је и Лаза Костић због истих разлога 1883. године напустио Србију.

поезије коју је сам писао, не би успео у ширењу борбеног националног расположења. Заокупљеност националним и патриотским осећањима разазнаје се кроз архетипски мотив путника Одисеја или „модерног Прометеја” и упитаност да ли је повратак у Србију могућ. Чежња за Србијом осветљена је маркирањем речи: Србија, огњиште, отаџбина, чежња, мајка, туђина. Остварена је напетост између топоса лађе и топоса дома, наде о повратку и страха од повратка. Осећање прогнаности повлачи и преиспитивање кривице и конфронтацију са самим собом. Појам отаџбине поистовећен је са појмом жене – мајке. На домаку Србије води се борба у детету које плаче. Персонификована слика Србије која рађа и доји децу, разговар са „мајком”, жудња за повратком у завичај и акватични сусрет са Србијом, Драгутин Илић кроз реторско–песнички израз поетски приказује у следећој лирској епизоди:

„Како је то тешко може појмити само онај који је, далеко од своје *отаџбине*, као љуска на таласима, био бацан час амо, час тамо, и чезнуо за топлим очинским *огњиштем*. Али када ми капетан сутрадан напомену да ћемо скоро на границу Србије, ја се чисто преобразих. Чежња за отаџбином, од које сам љуто патио, прикова ме за кров пароброда, те више и не силажах у кабину”. (...) Нестрпљење је брже од свега: могла је ова лађа летети брже од свега; могла је ова лађа летети као муња кроз облаке, па опет својом брзином не би била у стању да ми досегне чежњу. *Очи се засениле* од силног пиљења у једну ваздушну тачку, тамо, одакле ће се појавити Србија (...) *Видео сам дете, када га мати, за неко време остави, па после дође да га подоји, како се зарадовало, ухватило ручицама за дојку, прионуло да сиса, али, у исто време, гледа у мајку, смеши се и плаче да јој се потужи, ваљда, како му је без ње*. Слично осећање и мене је савладало, шкрипао сам зубима, стискао вилице и скретао погледе на друге стране, само да задржим у себи ону бујицу, која силом наваљиваше на очи. И онда, када се обазрех, те видех да у мојој близини нема никога, *почех да јој тепам, њој, Србији, и да је милујем речима. Био је то разговор с мајком, која ме је родила и одојила, а ради које сам морао да претрпим и, сам Бог зна докле, да подносим ово туцварење по хладној туђини. А она, са својим тамним горама, хладовитим долинама и магличастим брдима, уоквирена у прозачно небесно плаветнило, лагано се ближи своје детету, да га бар види кад не сме да га прими на своја недра*” (Илић, 1905, бр. 8: 115–117).

Оваква лиризација приповедања кроз истицање ослобођеног метафоричког језика, „карактеристична је управо за писце тзв. апстрактног експресионизма, који води порекло од симболизма и наставља нека његова стилска и формална решења” (Стојановић–Пантовић, 2015: 282). Илићев Одисеј, међутим, не враћа се да би остао у Србији. Он не успева да пронађе сигурну луку већ остаје осуђен на лутање и бездомништво. Поетика простора којима се креће протагониста *Успомена из Румуније*, наговештава дом који заувек измиче и простор домовине који се често дезинтегрише. У његовом случају потенцијалност је оно што је наглашено последњим страницама путописа.

„Изаћи ћу на српски „штег” примаћи ћу се неопажено до обале, стаћу на њу, узећу бусенак српске земље, па ћу брзо на лађу. Та све се то може извршити за неколико секунда, а баш да ме ко и позна, бајаги ће потрчати да ме задржи! Ко зна, да ли сад наша полиција у опште и води рачуна о мени, кад јој ни по чему нисам опасан, кад сам оволико немоћан” (Илић, 1905, бр. 8: 115–117).

У књижари Грабовачког који је био познат као „јатак српских емиграната” у Земуну дошло је до дирљивог сусрета Драгутина и његове породице. „Испратио сам их до лађе, а одатле одох железници. Таман сам стигао да извадим карту и утрчим у воз, који ме понесе у Загреб” (Илић, 1905, бр. 9: 133).

Овом сценом се и завршава дело *Успомене из Румуније*. Остаје утисак недовршености након читања Илићевог путописа.

Закључак

Општи поглед на два савременика, у доброј мери другачијег поетичког усмерења, другачијег идеолошког схватања, Милана Савића и Драгутина Илића, пружа увид у свет који ће подстаћи нова разматрања и довести до нових процена.

Као велики познаваоци и учесници културних и књижевних прилика свога доба, два аутора–приповедача, Милан Савић и Драгутин Илић, записују путовања по румунским крајевима на прелазу између 19.ог и 20.ог столећа у путописној прози: *По разним крајевима*, *слике с пута* и *Успомене из Румуније*. Та нам временска и просторна подударност, заједно са чињеницом да се ради о ауторима, настављачима разноврсне путописне традиције Доситеја Обрадовића, Јоакима Вујића и Љубомира Ненадовића, нуди подлогу за поређење њихове путописне прозе која се односи на Румунију. Како ова два висока интелектуалца путују врло сличном рутом, иако са различитим намерама и из другачијих побуда, у путописима обојице, поред Русије, Италије, Немачке, Мађарске, налазимо и Румунију. Аутори не следе један исти жанровски модел, већ, рекли бисмо, свако из своје позиције долази до сличних резултата. Схватити њихова дела искључиво као аутобиографске исказе значило би читати их једнозначно. Уочљив је изразит паралелизам када је у питању тематски аспект анализираних путописа, дисеминација етничких представа, аутобиографичност, публицистички израз, тежња према документарности и бележењу виђеног, али кроз лични уметнички доживљај стварности.

Читање Илићевих *Успомена из Румуније*, кроз фактографску једноставност израза, показује у којој су мери бурни друштвени преображаји криза и револуција утицали на стварање путописа. За разлику од Савића, Илић аутор–приповедач нашао се на принудном путовању по Румунији, те

је више него приметна његова интервенција коментарима и судовима како би уверио читаоца у сопствене политичке ставове. Ревалоризација, а затим пропитивање и ново усвајање румунске културе о којој је Илић пружио искуствену непосредну слику носи нијансирану национално–политичку тенденциозност. Иако је естетска функција Илићевог путописа умногоме занемарена, укрштај историјског, идеолошког, политичког са митским дискурсом остварен је ради разумевања политичких, економских и културних потреба у ондашњој Србији, али и прилика и кризних ситуација у Румунији. С друге стране, у путопису Милана Савића неоптерећеност идеологијом и политичким ставовима, јасна реалистичка опсервација, информативно–колоквијални језик у преношењу сећања на Румунију, одликују значајне сегменте његових путописних записа. Путописи Милана Савића и Драгутина Илића проширују знања о значајним историјским и етнолошким чињеницама. Остају као једно од моћних оруђа за очување идентитета и истрајавање српскога народа, али истовремено пружају оквир за преиспитивање и релативизовање националног, али и румунског идентитета.

Имајући у виду чињеницу да је путописање у извесном смислу повлачење граница и неминовно редуковање културне разноликости, наш рад, у ширем смислу, настао је у жељи да се настави са избором текстова о узајамним везама два суседска народа, а затим укаже и подсети на хиљадугодишње токове српско–румунских, односно југословенско–румунских културних и књижевних додира и прожимања. Реч је о здању културног наслеђа које смо наследили, али које ни до данас није сагледано у довољној мери, а још мање јасно разлучено и преточено у савремену свест и у нову покретачку снагу. Стога је приказом малих, а за нас толико великих и значајних детаља о деловању Срба у Румунији неопходно доградити и оплодити ово широко здање новим заједништвом.

Наше истраживање указује на мемоарску прозу српских аутора који су описали оно што су проживели на својим путовањима по разним крајевима Румуније, те у том смислу захтевају засебну студију која ће показати од каквог је значаја уписивати румунски простор на путописну мапу српске књижевности.

Активним грађењем српско–румунских спона и драгоцених нити заједничке културне баштине српског и румунског народа, неговањем свега онога што спаја Србе и Румуне, данас, у историјском тренутку наше савремености, савремени истраживачи, односно савесни интерпретатори постају пожртвовани неимари једне нове културно–историјске архитектуре и још постојанијих мостова за нас сада и за „далека нека покољења”.

Литература:

- Вујић, 1845: Ј. Вујић, *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму*. Београд: Књажевско српска књигопечатња.
- Вучковић, 2014: Р. Вучковић, *Модерна српска проза. Крај XIX и почетак XX века*. Београд: Службени гласник.
- Гвозден, 2018: В. Гвозден, Златно доба српског путописа, у: алманах *Љубини дани*, година трећа, бр. 3, Ваљevo: Матична библиотека „Љубомир Ненадовић”.
- Гвозден, 2015: В. Гвозден, Хронологија, у: *Драгутин Илић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Гвозден, 2015: В. Гвозден, предговор Велика тајна Драгутина Илића, у: *Драгутин Илић*. Приредио Владимир Гвозден. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 7–19.
- Гвозден, 2011: В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940*. Београд: Службени гласник.
- Иванић, 1966: Д. Иванић, *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивановић, 2014: Р. Ивановић, Разнообразност врста и жанрова у Андрићевој фрагментарној прози, у: *Philologia Mediana*, бр. 6, Ниш: Филозофски факултет.
- Илић, Драгутин, *Успомене из Румуније*, у „Босанска вила”, Сарајево, 1904. године.
- Илић, Драгутин, *Успомене из Румуније*, у „Босанска вила”, Сарајево, 1905. године.
- Ковачек, 1991: Б. Ковачек, *Талија и Клио. Из историје српског позоришта и драме*. Нови Сад: Матица српска, Академија уметности.
- Максимовић, 2010: Г. Максимовић, Кроз аутобиографију Милана Савића, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 186–192.
- Милановић, 2009: Ж. Милановић, *Од слика о другоме ка поетици. Стваралаштво Драгутина Ј. Илића*. Београд: Службени гласник.
- Milosavljević, Mladen. *Priča o rodonačelniku distopije Dragutinu Iliću*. <http://urbanestrane.rs/2018/09/27/prica-o-rodonacelniku-distopije-dragutinu-ilicu-1858-1926/> 15.02.2019.
- Ненин, 2010: М. Ненин, Савић Милан и Костић Лаза, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 154–168.
- Ненин, 2011: М. Ненин, Милан Савић и Симо Матавуљ, у: *Симо Матавуљ – Дело у времену*, (ур.) Душан Иванић и Драгана Вукићевић, Београд: Филолошки факултет, стр. 159–171.
- Пековић, 2001: С. Пековић (ур.), *Књига о путопису*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Пековић, 2001: С. Пековић, Путопис – условљеност жанра, у: *Књига о путопису*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Савић, 1900: М. Савић, *По разним крајевима (слике с пута)*. Нови Сад: Српска књижара браће М. Поповића.
- Савић, 1902: М. Савић, *Из прошлих дана*. Нови Сад: Издање српске књижаре

браће Поповића.

- Савић, 2009: М. Савић, *Прилике из мога живота*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад: Академска књига.
- Савић, 2010: М. Савић, *Наши стари*, приредили Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад: Градска библиотека.
- Савић, 2011: М. Савић, *Лаза Костић*. Београд: Службени гласник.
- Скерлић, 1926: Ј. Скерлић, *Писци и књиге*. Београд: Издавачка књижевна Геце Кона, бр. IX.
- Стојановић–Пантовић, 2015: Б. Стојановић–Пантовић, Секунд вечности Драгутин Илића и проблем експресионистичког романа, у: *Драгутин Илић*. Приредио Владимир Гвозден. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 277–283.
- Хаџић, 2010: З. Хаџић, Непозната писма Лазе Костића Антонију Тони Хаџићу, у: *Летонис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 169–185.
- Црњански, 1991: М. Црњански, Књижевно дело Милана Савића (1930) у: *Есеји и прикази*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, књ. XXIX, св. 8. стр. 128–132.
- Чолевић, 2018: L. Čolević, Dragutin J. Ilić, u: *Fantasticul și realismul magic în literatura sârbă (post)modernistă*, Bukurešt: Editura universității din București.

Octavia I. Nedelcu
Lidija V. Čolević

ROMANIA AND ITS TRAVEL PROSE MILAN SAVIĆ I DRAGUTIN ILIĆ

Summary

The subject of our research represents two forgotten travel writings about Romania, left to us by means of the creative pen of Serbian ambassadors and previous, as well as tributary to imaginary analysis, so far under-studied literary work, created over a century ago: *Recollections about Romania* (1904/1905) by Dragutin Ilić and *Wandering through lands, pictures roads* (1900), by Milan Savić. Genre indicators such as “memories”, “images from the road”, “wandering through lands” convey the author’s expression of Creatorship, the cultural and sociological values that shape these travel narratives into significant ethnographic and travel studies. There is a visible parallelism when it comes to the thematic aspect of the travelogue, the dissemination of ethnic images, autobiography, publicistic expression, the pursuit of the documentary aspect and the creation of a record of what has been seen but through the personal artistic experience of real life. In Serbian literary

historiography, both works (both authors) have remained disparaged, onto the margins of literary history and suppressed for a long time, not being given their rightful place and awarded the cultural value they deserve, which may be one of the reasons why they are unknown in the Romanian cultural space.

Key words: travel literature, Romania, Bucharest, Milan Savić, Dragutin Ilić, identity.